

2. ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬНОГО ІДЕАЛУ УКРАЇНИ ТА ЇХ ЗМІНА В УМОВАХ НТР

2.1 Концепція відповідальності в гуманістичній переорієнтації суспільства

Радикальні соціально-економічні, політико-правові та інші перетворення, що розпочалися в українському суспільстві на шляхах його демократизації, розвитку ринкових відносин, реалізації науково-національної ідеї через побудову суверенної соціальної правової держави, передусім запровадження нової Конституції як нормативного фундаменту цих перетворень можуть досягти бачних результатів лише за умови належного наукового забезпечення згаданих процесів. В умовах незалежної України особливого значення набувають головні методологічні орієнтири в наукових дослідженнях. Такими орієнтирами є формування концепції відповідальності в гуманістичній переорієнтації суспільства, орієнтація на забезпечення захисту прав і свобод людини як найвищої соціальної цінності, на усі загальнолюдські цінності, на теоретичні положення, що є аксіомами, на використання найкращих національних, державно-правових традицій України, на використання корисного зарубіжного досвіду. На наш погляд, необхідні нові підходи до філософського аналізу і обґрунтуванню таких понять, як мораль, цінність, відповідальність, норма, що відповідало б новій ситуації, в якій знаходиться людство. Взагалі проблема універсальності цінностей дуже актуальна в наш час. Світ неможливо поділити, і благополуччя однієї країни або народу, а також їх безпека не досягається за рахунок інших, що продемонстрував Чорнобиль. Таким чином, необхідний вихід за межі регіональних, національних, класових, групових цінностей і об'єднання зусиль людства на основі цінностей універсальних. Нові проблеми знаходяться в створенні макроетики, яка зараз необхідна, як українському народові так і всьому людству

[Социальная перспектива: философско-методологический анализ современных концепций // Отв. ред. Гордиенко А. Г. - Киев, 1992. - С. 53]. Однак значення універсальних цінностей, їх здійснення і дія неможливі, якщо вони не вкорінилися в духовний світ людини, не зв'язані з її повсякденним буттям, не є змістом її життя. Систему цінностей необхідно розглядати як ядро всякої культури [Киссель М. А. Введение. Метаморфозы культуры // Из истории философского наследия древнего Средиземноморья. Ч. 1. - М., 1989. - С. 3.] Вона є тим культурним кодом, який інтегрує повсякденне буття людей в суспільне ціле, регулює соціальні конфлікти, акумулює в собі обґрунтування раціональності відповідного образу життя. Від того, які цінності і норми, яка їх традиція і наскільки вона відкрита інноваційним процесам і сучасним тенденціям розвитку господарства, науки, техніки, який потенціал того чи іншого культурного коду, залежать і перспективи розвитку нашого українського соціуму, його місце в світовому співтоваристві. Тому універсалізація, раціоналізація і формалізація цінностей породжують і зворотній процес, який полягає в посиленні тенденцій національного відречення, звернення до національних норм і етнічних коренів, інтересу до локальних культур. Вперше за всю світову історію стала явною ситуація, в якій люди перед обличчям загальної небезпеки покликані до того, щоб спільно взяти на себе моральну відповідальність за світ в цілому, але, очевидно і те, що необхідна і відповідальність за неповторне, за приватне, у якому власне і загрожує небезпека [Валевський О. Ситуація історичного вибору (Феномен посттоталітарного суспільства) // Політологічні читання, - 1994. - № 2 - С. 38]. Таким чином, актуалізується проблематика, зв'язана із створенням концепції відповідальності. Поняття відповідальності все частіше вживаються в науковій і публіцистичній літературі, у виступах на різних форумах. Однак скрізь залишається відкритим питання, що означає взагалі взяти на себе суспільну відповідальність? Хто з суб'єктом: індивідуум, група чи соціум в цілому? Чи існує розподіл відповідальності в розумінні співвідповідальності? Що означає відповідальність в розумінні турботливості і як вона співвідноситься з відповідальністю перед? Відповіді на ці

питання в свою чергу потребують тематизації проблем, зв'язаних із основами універсальних норм і цінностей. Представники сучасної науки мають свої точки зору. Однак незважаючи на розмаїття підходів, можна констатувати, що об'єднуючим їх моментом з введення в дану проблематику есхатологічного "параметра", т.б. урахування безпрецедентної в історії людства ситуації, коли апокаліптичні тенденції загрожують перейти із регулятивного в конститутивний чинник. В умовах, коли під сумнів береться можливість існування життя людини на землі, посилюються тенденції пошуку основ норм і цінностей, в яких саме життя, його збереження, вживання розглядаються як головний ціннісний принцип, що загрожує не тільки людині, але і навколишньому світу. Звідси необхідність екологізації і етизації екології, полягання не тільки методологічного індивідуалізму в розгляданні етики але і розуміння останньої, як науки, об'єктом дослідження якої є не тільки відносини між людьми. В цій ситуації в концепцію відповідальності необхідно ввести онтологічну відповідальність за буття взагалі, перед буттям взагалі. Однак, як показує досвід ХХ століття, загроза людському існуванню, буттю зв'язана з загрозою для особи. Таким чином, збереження життя можливо тільки в гідних умовах. Між тим, ні один із існуючих в наш час соціальних порядків не може відповідати цій вимозі. Тому імператив "життя" повинен бути змінений імперативом "хорошого життя" [Хесле В. Трансцендентальная прагматика как фихтеанство интер-субъективности // Философская и социологическая мысль. 1992.-№2.-С.86]., а "евристика страху" - "евристикою надії". Сьогодні у світовому товаристві, яке за останні десятиріччя на власному гіркому досвіді переконалося до чого призводять протистояння і поділ світу на ворожі табори, все більш зміцнюється у різних формах думка про необхідність консенсусу, узгоджень, порозумінь у вирішенні, як внутрішніх проблем і міжнародних, так і глобальних питань. Усе це має принципове значення для формування концепції відповідальності. Прогресивний світовий політичний світогляд все більше відходить від уявлень, які панували в політиці ще два-три десятиріччя тому і ґрунтувалися на таких поняттях, як "поразка", "перемога", "панування",

"боротьба", "диктатура", "насильство" тощо. Слушно зазначається в літературі, що методи, які сьогодні позначаються як "більшовистські", були в першій половині ХХ століття притаманні не тільки революційній Росії, а згодом й СРСР. Політика репресій А. Гітлера, Б. Мусоліні, Ф. Франко та ряду інших диктаторів разом з воєнним способом розв'язання міжнародних проблем (дві світові війни, атомне бомбардування Японії, локальні війни в Кореї, В'єтнамі, Афганістані, в Африці і Латинській Америці, внутрішні в Югославії, Грузії тощо, численні конфлікти й протистояння - все це фатальні прояви метастратегії відчуження [Кізіма В. Метастратегія соціально-політичного життя України (від ідеології тоталітаризму до ідеї тотальності) // Політологічні читання.-1994.-№2.-С.9. Ця загальна стратегія віджила свій вік, хоча дехто у різних країнах світу прагне її гальванізувати. Ми повинні виходити з того, що тепер в усьому світі все більш одержує спрямування на світову інтеграцію, і цей процес у наші дні не може ґрунтуватися на диктаті й насильстві. Зараз домінують реалії, які настійно вимагають уникати при конфліктних ситуаціях силових методів їх розв'язання, які б складні вони не були. Такий підхід стає правилом поведінки, кожного відповідального політика. Він особливо важливий тоді, коли альтернативою може бути катастрофа. Привілейоване положення людини в природному і соціальному універсумі як істоти розумної, спроможної пізнавати явища та управляти ними, накладає на неї певні зобов'язання. Через те, що людина стає помічником, а в перспективі - співучасником еволюції, вона несе відповідальність за результати цього процесу. Із концентруванням в її руках влади над іншими набувало зростає і відповідальність особи за свої дії. Недарма концепції відповідальності відведено особливу роль в новій ековіталістично орієнтованій системі цінностей. Відповідальність за майбутнє ось один з головних лейтмотивів сьогодення. Саме в ній багато хто з етиків вбачає серцевину, яка являється сутністю всякої відповідальності, вона і первинною умовою відповідальності за теперішній стан світу. Ми в першу чергу повинні дбати і відповідати за те, щоб в майбутньому людство існувало як таке, а потім вже про те, в якому вигляді і в яких якісних визначеннях

воно буде існувати. Скрізь цю призму необхідно розглядати і теперішній час, який не є простим засобом для "кінцевої мети", для майбутнього. Він не є "передісторією", а має свою власну самоцінність. Теперішні існування людини - це дійсне буття, яке однак постійно ставиться під питання: "бути чи не бути". Тому воно і потребує турботи і відповідальності. Постійна загроза не тільки людському існуванню, але й існуванню живого взагалі загостряє сприйняття індивідом свого життя, акцентує увагу на його кінцевості та необоротності. Людина перестає сприймати світ як щось саме собою зрозуміле, затишне, надійне. Але таке бачення кінцевості зовсім не повинно привести до песимізму, пасивності, аморфної позиції індивіда. Саме відчуття кінцевості світу збагачує і наповнює буття людини, вносить в її світ почуття благоговіння перед життям, перед будь-якою формою його вияву, на якому так наполягав А.Швейцер [Фромм Е. Втеча від свободи // Читанка з історії філософії. К., 1993.-Кн.6.-С.180]. Кінцевість означає не тільки кількісну обмеженість, але має ще деякий зміст: буття постає перед нами крихким, кінцевим та вразливим, але саме тому воно прекрасне та дорогоцінне. До нього звертається почуття турботи, відповідальності: здається, що це всього лише кінцеве звертається до нас, має в нас потребу. Сьогодні наступила епоха, коли "погранична" ситуація стала не тільки індивідуальною, але і соціальною, більш того загальнолюдською проблемою. Як і в житті індивідів, так і в теперішньому житті людського роду потрібні високий життєвий порив, зусилля розуму, критична рефлексія, відповідальність і ініціатива всіх. Небезпека ядерної катастрофи, логіка взаємозалежного і цілісного світу ставить завдання формування нового суб'єкта відповідальності. Таким суб'єктом виступає сьогодні людство. Важливий крок, який повинно зробити і вже робить сучасність це усвідомлення того, що склалася якісно нова ситуація, що вона дійсно "погранична". Навіть страх перед глобальною катастрофою яким сьогодні охоплені люди, повинен послужити справі виживання людства. Застосування екзистенційних понять, які раніш відносились до індивіда, а тепер до всього людства, ще раз демонструє нероздільність доль унікального індивіда і суспільства. Людина вільна усвідомлювати свою

незалежність і невіддільність від людства, і вона це повинна усвідомити. Її головне завдання: створити такі історичні умови, при яких думка про світ в цілому, про історію, про інших людей не буде заповнювати її ні страхом, ні безпорадністю. Універсальність людини виявляється в здатності діяти, чинити так, аби максима її волі могла стати всезагального законодавства. Багато кому ця вимога здавалася виявом етичного ригоризму, не застосованого до реалій. Нині ж все частіше людство пересвідчується в тому, що наведена вимога з необхідною умовою формування універсальної космічної етики, без якої неможлива світоглядна культура особи. Як бачимо, в цілому проблема взаємовідносин індивіда і суспільства зараз виглядає таким чином: індивід буде себе відчувати або колесиком-гвинтиком суспільного організму, або ставити себе на один рівень із Космосом. Так чи інакше, перед людиною завжди є можливість вибору: визнати свої становище задовільним, або протистояти йому. Останнє може виражатися в формі відкритого бунту, протесту, але можливо і в формі внутрішнього не сприйняття суспільних установок. Виникає слідуюче питання: чи є можливість самореалізації людини в нашому суспільстві? На наш погляд, необхідно розвинути, реформувати економічний механізм, щоб підвищити рівень свідомості і тим самим здійснити вихід в сферу реалізації всіх суттєвих сил особи, з другого боку, щоб вийшла економіка з кризи, необхідно вже сьогодні мати високий рівень соціальної відповідальності. При цьому формування відповідальності особи проходить під лозунгом демократії, однак остання ніяк не припускає пригніченості індивідуальності. В наш час суспільний розвиток потребує більше, ніж колись, піднесення на новий рівень свідомості особистої відповідальності не тільки за свою безпосередню сферу діяльності, але й за економічний, політичний, правовий розвиток українського суспільства в цілому. У взаємодії норм поведінки особистості в суспільстві реалізуються нові вимоги, які об'єктивно пов'язані між собою єдиною соціальною зацікавленістю. Проблема полягає в тому, що висока свідомість відповідальності перед українським суспільством, такої відповідальності, коли вона стає внутрішнім стимулом і мотивом активного, добровільного вибо-

ру суспільно цінної поведінки, ще не є надбанням кожної людини. Однією з суттєвих перешкод на шляху її формування є притаманні частині людей в Україні ілюзорні уявлення про соціальну відповідальність. Розвиток суспільства та людини потребує все нових пошуків та технічних розробок, але сьогодні дослідження та застосування нових технічних досягнень повинно бути особливо відповідальним, якщо можна передбачати хоча б можливу загрозу існуванню природного світу і людини. Розробка концепції відповідальності за майбутнє, за життя взагалі, свідоме використання принципу відповідальності у процесі формування соціально-екологічних відносин дозволить гармонізувати відносини людини з поза людським світом, більш осмислено відноситись до свого людського покликання.